

Det etiske perspektiv

T O R E N O R D E N S T A M

Alle har vi våre formeninger om hva som er rett og feil. Barn opparbeider raskt sansen for rettferdighet og reagerer sterkt på urettferdig behandling. På skolen, i familielivet og i vennekretsen er vi nødt til å forholde oss til de normer og verdier som setter sitt preg på felleskapet. Og slik er det gjennom hele livet. I yrkeslivet, som i alle våre forskjellige fritidsaktiviteter, styres vi av forestillinger om hensiktens og handlingers moralske gehalt. Men ikke bare hensikter og handlinger og deres resultater utsettes stadig for moralsk vurdering. Det samme gjelder for personer og deres karaktertrekk, som kan være mer eller mindre prisverdige eller klanderverdige, og for alle de praksiser vi møter på livets forskjellige områder. Også organisasjoner, institusjoner og stater blir bedømt – positivt eller negativt – fra etisk synsvinkel.

Etikk i vid forstand er summen av alle våre forestillinger om hva som er rett og feil, prisverdig eller forkastelig, både med hensyn til individer og deres handlinger og med hensyn til organisasjoner og sosiale systemer av ymse slag og deres atferd. Våre etiske formeninger er innebygd i all vår atferd og finnes der først og fremst som en stilltiende bakgrunn for alt hva vi foretar oss. Etikdens kjerne er *den praktiserte etikk*, som skiller seg mer eller mindre fra våre etiske erklæringer – *den formulerte etikk*. Etikden eksisterer først og fremst som en del av vår tause kunnskap, men av og til prøver vi å formulere noe av det som er innebygd i den praktiserte etikken. Resultatet blir gjerne meget omtrentlige regelformuleringer, tom-melfingerregler av typen «Du skal ikke drepe», «En skal ikke lyve»

o.l. Måten slike omtrentlige etiske normer skal fortolkes på er noe vi alle må lære ved å bruke dem i konkrete situasjoner, først under ledning fra eldre og mer erfarne mennesker og med tiden mer og mer selvstendig med henvisning til vår opparbeidede etiske erfaring. Alle generelle etiske regler forutsetter enighet i bruken av reglene. En mer eller mindre diffus mengde av tidligere erfaringer inngår nødvendigvis i all etisk klokskap, og av og til hender det at vi prøver å hente frem noen av disse erfaringene. Det skjer gjerne i situasjoner hvor vi er genuint usikre på hva som er den rette handlemåten. Det kan dreie seg om nye og uforutsette situasjoner, som når ny teknikk gjør at våre tradisjonelle forestillinger ikke lenger kan gi tilstrekkelig veiledning.

Innføringen av respiratoren i behandlingen av sykehuspasienter er et eksempel på dette. Den nye behandlingsformen førte til at mange menneskeliv kunne reddes, men den førte også til at mennesker kunne holdes i live i måneder og år uten å vise noen som helst tegn på bevissthetsliv. Situasjonen fremsto for mange som utholdelig, og man fikk en utstrakt debatt om de tradisjonelle kriteriene for å skille mellom liv og død. Resultatet ble noe så drastisk som en revisjon av selve begrepene om liv og død (det nye begrepet «hjernedød»).

De vanskeligste situasjonene, etisk sett, er gjerne de tilfellene hvor forskjellige regler trekker i forskjellig retning og hvor ulike hensyn må veies mot hverandre. Slike *etiske dilemmaer* er like vanlig i det økonomiske liv som på alle andre yrkesområder. Ofte dreier det seg da om lojalitetskonflikter. En medarbeider i en bedrift oppdager for eksempel at det foregår ulovlige ting som kan medføre store miljøskader. Hva skal veie tyngst i en slik situasjon – hensynet til bedriften eller hensynet til miljøet? (I de følgende kapitlene i denne boken vil du møte en rekke slike eksempler. I slike problemsituasjoner blir vi nødt til å prøve å kaste lys over deler av det etiske landskapet i håp om å kunne finne ledetråder som kan føre oss ut av det etiske uføret.

Etikkens landskap er både stort og komplekst. De systematiske forsøkene på å tydeliggjøre deler av dette landskapet kan deles inn i tre typer. For det første finnes det en rekke beskrivelser av deler

av den etikken som inngår i forskjellige kulturer. Sosialantropologiske beskrivelser av den praktiserte etikken i fremmede kulturer tilhører denne kategorien. (Den som blir nysgjerrig på dette, kan begynne med kapitlet «Ethics in small-scale societies» i håndboken *A Companion to Ethics*, red. Peter Singer, Oxford 1991. Denne boken er en gullgruve for den som vil fordype seg i etikkens mangfoldige verden.) Vi kan kalle dette *deskriptiv etikk*. For det andre finnes det mange forsøk på å forandre den gitte etikken. Eksempler på dette finner vi både i religiøse tradisjoner som kristendommen, islam og buddhismen og hos profane etiske reformatorer. Vi kan kalle dette *normativ etikk*. For det tredje har vi en lang rekke forsøk på å systematisere og begrunne hele mengden av etiske forestillinger. I vår europeiske kulturtradisjon begynner dette for alvor med Platon og Aristoteles på 300-tallet f.Kr. Vi kan kalle det *filosofisk etikk* eller *moralfilosofi*.

I moralfilosofien ligger tyngdepunktet på *analyse* av de grunnleggende etiske begrepene (for eksempel: «rett handling», «rettferdighet», «moralsk forpliktelse», «lykke», «det gode liv») og på å fremskaffe gode *begrunnelser* for de grunnleggende etiske utsagnene. Det kan neppe forbause noen at uenigheten har vist seg å være stor når det gjelder analysen av begreper som «rettferdighet» eller «det gode liv». Det kommer vel heller ikke som noen overraskelse i våre dager at mangfoldet på det etiske området har vist seg å være *meget* stort. I lys av all den uenighet som faktisk eksisterer på det etiske området, og ikke minst i lys av det kulturelle mangfold som finnes på vår klode, kan oppgaven å finne frem til en universell etikk lett fremstå som totalt urealistisk. *Etisk relativisme* fremstår gjerne som et attraktivt ståsted i våre dager. Det er mot denne bakgrunnen moralfilosofien får sin relevans. Den røde tråden i den moralfilosofiske tradisjonen er nemlig forsøkene på å vise at det faktisk finnes universelt gyldige innslag på det etiske området. Om man begynner å reflektere over vilkårene for menneskelig samliv, er dette kanskje heller ikke helt overraskende. Dette skal vi komme tilbake til senere i noen av de følgende kapitlene.

Her og nå vil vi poengtere to forhold:

- (1) Det etiske perspektiv er *det overordnede perspektiv*. Alle handlinger og praksiser kan bedømmes fra forskjellige synspunkter. Et tiltak kan for eksempel vurderes fra et begrenset bedriftsøkonomisk synspunkt eller fra et samfunnsøkonomisk synspunkt. Det samme tiltaket kan vurderes fra juridisk synspunkt. Å se en handling eller en praksis i et etisk perspektiv innebærer alltid en helhetsbedømmelse, hvor de forskjellige delaspektene må veies mot hverandre i et forsøk på å finne frem til en løsning som fremstår som velbalansert, *alt tatt i betraktning*.
- (2) *Upartiskhet* inngår alltid i det etiske perspektiv. Å se noe i et etisk perspektiv innebærer å prøve å overskride alle former for *etisk egoisme*. Med «etisk egoisme» menes her det samme som «forsøk på skaffe seg selv fordeler ved å bruke metoder som man ikke er villig til å la andre bruke mot en selv». Den mest problematiske formen for partiskhet er nok ikke denne individuelle formen for egoisme, men alle de varianter av gruppeegoisme som eksisterer på vår klode. Vi kan kalle det *etisk provinsialisme*. I vår flerkulturelle verden er det ikke bare av teoretisk interesse å prøve å overskride den eksisterende etiske provinsialismen. Sett i et lengre perspektiv dreier det seg om et overlevelsesvilkår.